

Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakonyalján*

HOFFMANN ISTVÁN

1. A Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyaival a korabeli helynévanyag alapján a közelmúltban két tanulmányban is foglalkoztam (HOFFMANN 2017a, 2017b). A kérdéskör összetettsége és a helynévanyag viszonylagos bősége miatt azonban az idevágó problematikának csak egy részét tudtam ott megtárgyalni. Elemzéseimben a térség öt folyóvölgye közül a Gerence, a Tapolca és a Bitva környékének településneveiről szóltam. Ebben az írásban a Marcal további két mellékvizének, a Halyagosnak és a Tornának a völgyét tekintem át névtörténeti szempontból. Emellett arra is vállalkozom, hogy a vizsgálat egészéből adódó következtetéseket megfogalmazzam, elsősorban a Kárpát-medence ómagyar kori nyelvi viszonyainak és kapcsolatainak feltárását, illetve ennek módszertanát szem előtt tartva. Ebben fontos szerepet szánok annak is, hogy a kérdésről vallott jelenlegi felfogásunkat és ismereteinket a magyar nyelv- és névtörténeti kutatók korábbi, gyakran máig ható eredményeivel szembesítem.

2. A továbbiakban elsőként a Torna és a Halyagos völgyének ómagyar kori településneveit tekintem át annak megfelelően, ahogyan ezt a fentebb említett dolgozataimban tettem.

2.1. A Torna folyása a Gerencéére emlékeztet leginkább: ez is a Bakony belső sűrűjében ered, és mintegy 50 km után szakad a Marcalba. A *Torna* neve — ahogyan azt korábban részletesebben is tárgyaltam (HOFFMANN 2017b: 139) — kétségkívül szláv eredetű, egy ’tüskés, bozótos, kökényes (ti. patak)’ jelentésű **Тьрнава* formára vezethető vissza. Elsőként az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél 11. századra tehető részében említik: 1075/+1124/+1217: abbatisse de *Tornowa* (DHA. 1: 215, SZŐKE 2015: 203). A folyónévből alakult a mellette fekvő *Torna* település neve (erről a településnevek között szólok majd).

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

A folyó völgyében található településneveket az eredetük alapján tipológiai csoportokba rendezve tárgyalom.

A Kárpát-medencei forrásokból is adatolható személynévből alakult településnevek közül legkorábban a *Padrag* szerepel, a Veszprémvölgyi alapítólevélben ([1001 e./1109]: *Ποδρόγυον*, 1109: *Podruc*, FNESz., PAIS 1939: 14), amely 1961-ig önálló község volt, ma pedig *Padragkút* része (VeMFN. 3: 43); személynévi alapjához lásd 1109: *Podruc* szn. (ÁSz.). *Polány* neve (1181: *Palan*, PRT. 8: 277) az Árpád-korból bőven adatolható személynévből való (1138/1329: *Polan*, ÁSz.). Felvetődött ugyan a szláv származtatás lehetősége is, ezt azonban inkább a személynévre vonatkozóan lehet elfogadni. Ma *Magyarpolány* a neve. A későbbi *Bódé* neve eredetileg *Bulda* ~ *Bolda* formában hangozhatott (1180: *Bulda*, PRT. 8: 269), a későbbi szlovéni hosszú -é azonban arra utal, hogy a név -j helynévképzővel bővült, s a szlovéni -aj aztán szabályosan -é-vé alakult (1349: *Bolde*, Cs. 3: 224). Ezt igazolja, hogy -i képzős alakjában még ma is -a szerepel: *bódai* (VeMFN. 3: 31/295). 1950-ig önálló település volt, ma Ajka része. *Ajka* (1214: *Aýcha*, H. 5: 6) ma ugyanezen a néven város; vö. 1271: *Ayka* nemzetség-, illetve személynév (ÁSz.). *Borsat* (1230: *Borsot*, Cs. 3: 224) ma Kislőd határában fekvő puszta (VeMFN. 3: 19/84), az alapjául szolgáló szn. a *Bors(a)* származéka (1200: *Bors*, ÁSz.), a *Borsod* változata. A település később ez utóbbi néven is szerepel. *Lőrinte* (1233: *Leurente*, Cs. 3: 241) ma puszta Kolontár határában (VeMFN. 3: 35/83); vö. 1236: *Leurenthe* nemzetség-, illetve személynév (ÁSz.). *Berend* (1236: *Berend*, ÁÚO. 8: 77) ma Ajka város része (VeMFN. 3: 31/245); vö. 1138/1329: *Berendi* szn. (ÁSz.). *Devecser* (1274/1291: *Dewecher*, FNESz.) ma ugyanezen a néven város; vö. 1138/1329: *Deuecher* szn. (ÁSz.). *Miske* (1274/1291: *Myske*, FNESz.) hivatalos nevén *Pusztamiske* település; vö. 1235: *Miske* szn. (ÁSz.). Megosztásával jött létre *Kismiske* (1360: *Kysmiske*, Cs. 3: 242), amely később a *Patony* nevet viseli. *Ug* (1288: *Ugh*, Cs. 3: 257) ma puszta Borszörcsök határában (VeMFN. 3: 24/71); vö. 1282/1411: *Wg* nemzetség- és személynév (ÁSz.). *Csóta* (1319: *Cholta*, Cs. 3: 226) ma puszta Kolontár határában (VeMFN. 3: 35/96); személynévi alapja a *Csót* (1233/1416: *Cholt*, ÁSz.) nemzetség-, illetve személynév származéka lehet. *Halimba* (1329: *Helymba*, Cs. 3: 233) ma ugyanezen a néven település; vö. 1294: *Helemban* szn. (ÁSz.). *Potony* (1434: *Pothon*, Cs. 3: 248) ugyanezen a néven ma Devecser határrésze (VeMFN. 3: 30/461); vö. 1289/1467: *Poton* szn. (ÁSz.). *Iklad* (1440: *Iklad*, Cs. 3: 234) ma *Ikland* formában Borszörcsök határrésze (VeMFN. 3: 24/126), az alapjául szolgáló személynév az *Ikol* szn. (1237: *Icol*, ÁSz.) -d képzős származéka lehet.

Szörcsök neve (1288/1290: *Zurchuk*, ÁÚO. 9: 487) esetleg kapcsolatba hozható az 1300: *Zurcheh* személynévvél (FNESz.). A név egykor talán nagyobb birtokot jelölhetett, mivel már a 14. században két faluként említik: *Kisfaluszörcsök* (1338: *Kiusfaluszurchuk*) és *Nagyszörcsök* (1367: *Nag Zerchwk*), a következő században

azonban ezek már a mai nevükön szerepelnek: *Borszörcsök* (1488: *Borzewrchewk*) és *Karakászörcsök* (1426: *Karakozurhek*). Korábban *Árkibányaszörcsök*-öt is említenek (1299: *Arkybanazurchuk*, a fenti adatokra lásd Cs. 3: 254). A *Borször-csök* név transzszemantizációval alakult — a kiejtésből adódóan és a szomszédos Somló szőlőhegyre is utalóan — egy eredeti *Borsszörcsök* (1542: *Bors Zewrchek*, VHL. 1: 147) formából. Ennek előtagja a *Bors* szn., amely itteni nemes nevében is szerepel (1299: *Bors et Nicolaum, filios Blasii nobilis de Zurchuk*, FNESz.). *Karakászörcsök* nevének előtagja a Vas vármegyei *Karakó* település közelségére utal.

Endréd neve (1444: *Endred*, Cs. 3: 229) az *Endre* szn. (1141–1161: *Endre*, ÁSz.) -*d* helynévképzős származéka, a falut első említésének latin nyelvű körülírása Endre püspökhöz kapcsolja (1086: villa, que dicitur Andreę episcopi, DHA. 1: 251). Templomának védőszentjéről *Szentmárkúrföld*-nek is említik (1444: *Zenth-markwrfeld*, Cs. 3: 229, MEZŐ 1996: 151). Ma *Endréd* néven határrész Magyarpolányban (VeMFN. 3: 14/148).

A magyar törzsnévből alakult *Jenő* település (1373: *Jenew*) már a 14. század elején két falura oszlott: *Kisjenő*-re (1321: *Kysyenew*) és *Nagyjenő*-re (1321: *Nogienew*, az adatokhoz lásd Cs. 3: 213). Az előbbi ma *Somlójenő* néven szerepel, az utóbbi a 17. századtól a *Tüskevár* nevet viseli (VHL. 1: 377).

A régi magyar *korontár* ~ *kolontár* 'karintiai ember' népnévből alakult *Kolontár* neve (1274/1291: *Kuruntar*, RÁCZ 2011: 49, 2016a: 53), amely ma ugyan-ezen a néven település, s amely a 15. sz. végén már két részre oszlott, *Kis-* és *Nagykolontár*-ra (1488: *Kyskoronthal, Naghkoronthal*, Cs. 3: 239). A falu neve a magyar lakosság közé betelepülő karintiai szláv népességre utal.

Feltehetően a települést lakó erdőóvók foglalkozásával van kapcsolatban *Lövöld* neve, amely a *lő* ige deverbális képzőkkel alkotott származéka (1270: *Lueld*, VHL. 1: 388, KOVÁCS 2018: 86). Már a 14. sz. első felétől két településre oszlott, a mai *Városlőd* az *Ólöd* (1336: *Owlewld*) vagy *Nagylőd* (1476: *Nagleweld*), a mai *Kislőd* pedig az *Újlőd* (1336: *Nowa Lewld*) vagy *Kislőd* (1336: *de minori Laweuld*, 1492: *Kysleweld*), illetve *Ardólöd* (1390: *Ordolewld*, az adatokhoz lásd Cs. 3: 213) megnevezést viselte. Ugyancsak lakói foglalkozására utalhatott *Lovas* település neve (1367: *Lawas*, Cs. 3: 241), amely ma ezen a néven puszta Somlóvásárhely területén (VeMFN. 3: 26/211). *Udvarnok* települést (1453: *Odwarnok*, Cs. 3: 244) udvari szolgálatra kötelezett népek lakhatták. A 19. században még szerepelt Magyarpolány határában *Udvardi puszta* néven (VeMFN. 3: 14/139).

A vidék legjelentősebb településének vásártartási jogára utalt a *Vásárhely* név (1363: *Wassarhel*, Cs. 3: 215), amelynek *Apácavásárhely* névváltozatában (1358: *Apachauasarhel*, VeszprReg. 196) az előtag az itteni apácakolostor birtoklását mutatja. *Apácasomló*-ként (1267/1297: *Apachasumlo*, PRT. 10: 526) is említik a

Somló hegy szomszédsága és egy részének ide tartozása alapján. Ma *Somlósárhely* a neve.

A Torna patak völgyében több olyan településnevet is találunk, amely a természeti környezetére utaló nevet kapott. A folyóról nevezték el a közvetlenül mellette létesült *Torna* falut (1212/1410: *Thorna*, H. 8: 16), amely ma az *Apácatorna* hivatalos nevet viseli. A víz- és a településnevek azonossága esetén gyakran nehéz megítélni, hogy melyik név tekinthető elsődlegesnek. A növényzet mint a névadás alapja mindkét névfajta esetében jellemző lehet, de a folyónevek körében ez mégis gyakoribb szemantikai jegy, s általánosabb a víznév > településnév irányú metonímia is, mint ennek a fordítottja. A név a Kárpát-medencében többfelé is előfordul vizek megnevezéseként (FNESz. *Tarna*, *Torna vármegye*). Ezek alapján tarthatjuk valószínűbbnek a településnév másodlagos voltát. E névadás — a településnévi környezet alapján — inkább magyar nyelvű népességhez köthető, de mivel a névtípus más nyelvekben is jellemző, nem zárható ki teljesen az sem, hogy szláv nyelvű népességtől származik nemcsak a folyó-, hanem a településnév is. *Csékút* neve (1319: *Chenkut* [ɔ: *Cheukut*], Cs. 3: 225) elsődlegesen olyan forrást jelölhetett, amelynek a vize csövön folyt ki (a *cső* nyelvjárási *csé* alakjához lásd TESz., ÚMTsz.). Az egykori falu ma Padragkút településrésze (VeMFN. 3: 43/4). A mai *Bakonygyepes* település *Gyepes* neve (1319: *Gepus*) egy korábban adatolható itteni erdő nevéből (1212: *Silva Gepus*, Cs. 3: 232) alakult. Az erdő nevét többnyire a *gyepű* köznévvvel kapcsolja össze a szakirodalom (VHL. 1: 108, FNESz., TESz.: kérdőjellel), de ugyanígy számolhatunk a *gyep*-ből való származtatásával is. *Szék* település neve (1434: *Zeek*, Cs. 3: 251) a *szik* földrajzi köznévből *szik* változatából (vö. FKnt.) alakult, s ugyancsak a falu természeti környezetére utal. Helynévképzővel *Széki* formában is szerepel (1332–1337: *Ziky* ~ *Siki*, Cs. 3: 251). Ma *Szék(ipusztá)* Devecser határában (VeMFN. 3: 30/193). *Meggyes* falu nevét (1367: *Megges*, Cs. 3: 242) nagy kiterjedésű erdő őrzi Devecser határában (VeMFN. 3: 30/452). A *Somló* hegy neve alapján említenek egy ideig *Somló* települést is (1436: *Somlio*, Cs. 3: 250), ennek nevét azonban a mai helynévanyagban sem a település-, sem a mikronevek között nem találjuk.

A fenti egyrészes nevek mellett néhány elsődlegesen létrejött kétrészes településnevet is találunk a Torna völgyében. *Tósok* falu (1262: *Tosuk*, ÁÚO. 8: 48) ma Ajka városrésze (VeMFN. 3: 31/197). Nevének *sok* utótagja az ómagyar korban a Dunántúlon jó néhány település nevében szerepelt névformánsként (ehhez lásd VÉKONY 2017: 169). A névalakot 1864-ben Pesty Frigyes helybeli adatközlője így magyarázta: „neve eredetét a’ sok tavaktól vette: mert vizes esztendokban az erdőnek [...] egy negyedrésze tó állásokból áll” (NY. NAGY 2000: 189). A *háza* településnév-formáns és személynévi előtag alkotja a *Désháza* (1440: *Deeshaza*, Cs. 3: 228) és a *Csipánháza* (1476: *Chypanhaza*, Cs. 3: 225) neveket; vö.

1184: *Des* és 1217/1550: *Chepan* személynevek (ÁSz.). Ma puszták Borszörcsök, illetve Karaközszörcsök határában (VeMFN. 3: 24/89, 23/107).

A szakirodalom egyöntetűen szláv eredetűnek tekinti a Kárpát-medencében többfelé előforduló *Rendek* településneveket, amelyek a szláv **rudь* 'vörös' vagy az ugyancsak szláv **ruda* 'érc' szó képzős származékai. A Torna menti *Rendek*-et (1270: *Rydnak*, 1303, 1487: *Rednek*) az Ajka nemzetség birtokolta, és már korán kétrészes névvel *Ajkarendeké*-nek említik (1340: *Ayca Redneke*, 1347: *Aykarennegy*, Cs. 3: 249). *Ajkarendek* ma Ajkához csatolt település. A névvel kapcsolatos etimológiai kérdésekre alább még visszatérek.

Berzseny település nevét (1398: *Bersen*, Cs. 3: 223) KISS LAJOS szláv eredetűnek tartja, és a 'nyírfa' jelentésű szláv **breza* szóból származtatja (FNESz. *Litvaberzseny*), ez azonban hangtörténeti problémákat vet fel. Emiatt inkább MIKESY SÁNDORral érthetünk egyet, aki ismeretlen eredetűnek mondja (VHL. 1: 218). A 15. században osztódásával jött létre *Kis-* és *Nagyberzseny* (1488: *Kysbersen*, *Naghbersen*, Cs. 3: 223). *Kisberzseny* ma önálló település, *Nagyberzseny* a szomszédos Kamond határrésze.

Áttekintve a Torna folyó — melynek neve a szlávból került a magyarba — völgye ómagyar kori településnév-típusait megállapíthatjuk, hogy az egyetlen valószínűleg szláv eredetű *Rendek* és a bizonytalan eredetű *Berzseny* mellett csakis a magyar nyelvből származó nevek szerepelnek a térségben (még ha egykettő — *Polány*, *Torna* falu — esetében fel is vetődött a szlávból való származtatás lehetősége). Ezek nagyobbik része egyrészes név, a 30 ide tartozó elemből 23 metonimiával jött létre (19 esetben személyt jelölő lexémából), 6 név pedig képzéssel keletkezett. A kétrészes nevek között mindössze 4 elsődleges településnév szerepel (*-háza*, *-sok*, *-föld* utótaggal). A 21 másodlagos kétrészes név osztódással létrejött településeket jelöl, ennek több mint fele a *kis* és a *nagy* jelzőkkel alakult.

2.2. A Torna és a már korábban tárgyalt Bitva folyó völgye között halad a *Halyagos* patak, amely a Bakony ÉNy-i dombos lejtőin több forrásból indul, s 33 km után ömlik a Marcalba. Nevének első előfordulását csak a 13. század második feléből ismerjük: 1271: *Halagos* (ÁÚO. 8: 367). A név a *hólyag(fa)* cserje nevéből alakult *-s* képzővel. A szónak többféle alakváltozata létezik: a *halyag* a mai és a régi nyelvben egyaránt szerepel (ÚMTsz. *hályogfa*, TESz. *halyag*). Többfelé előfordul ilyen helynév: ezeknek *ly* és *j* betűvel írott formáit is használják, az itt tárgyalt víznevet — megítélésem szerint indokolatlanul — *Hajagos*-ként standardizálták (FNESz., MoFnT. 2: 13).

A folyó völgyében az ómagyar korból az alábbi településneveket ismerjük.

A régiségben a Kárpát-medencei forrásokból is adatolható személynévből alakult magyar névadással *Dabrony* falu neve (1240/1355: *Dobrun*, H. 8: 425); vö. +1086: *Dobron* szn. (ÁSz.). Ma is ezt a nevet viseli a település. *Szalók* (1271:

Zlouk, 1307: *Zolouk*), amely *Szalókfölde* néven (1271: *Zloukfelde*, Cs. 3: 251) is szerepel, a *Szalók* nemzetség-, illetve személynévből (1183//1363: *Zalok*, ÁSz.) származik. A település osztódása után egyik részét *Egyházasszalók*-nak nevezték (1495: *Eghazasszalok*, Cs. 3: 251), ez ma a *Pórszalók* nevet viseli a *Nemesszalók*-nak nevezett falu egyik részeként (VeMFN. 2: 47/18). *Bogdány* község (1288: *Bogdan*, vö. 1156/1347: *Bogdan* szn., ÁSz.) később két részre oszlott: *Nagy*- és *Kisbogdány*-ra (1476: *Nag Bagdan*, 1488: *Kysbogdan*, Cs. 3: 223). Ma mindhárom név Noszlop egy-egy részét jelöli (VeMFN. 3: 11/50, 52). *Doba* (1288: *Doba*, ÁÚO. 9: 488) ma ugyanezen a néven falu; vö. 1211: *Doba* szn. (ÁSz.). *Becse* (1319: *Beche*, Cs. 3: 221) ma ugyanilyen néven határrész Noszlopon (VeMFN. 3: 11/203); vö. +1075/+1124/+1227: *Beche* szn. (ÁSz.). *Gergely* falu neve (1343: *Gureger*) később *-i* helynévképzős *Gergelyi* formában (1488: *Gergyely*, Cs. 3: 256) is szerepel, ma *Marcalgergelyi* a hivatalos neve; vö. a *Georgius* szn. különféle ómagyar kori változatait: 1261/1382: *Guergen*, 1237: *Geregur* (ÁSz.). *Vecse* (1369: *Veche*, VeszprReg. 246) hivatalos neve ma *Somlóvecse*; vö. 1216/1550: *Vece* szn. (ÁSz.). *Tegye* falu *Poroszló*földe néven is szerepel (1443: *Thege* al. nom. *Porozlofelde*, Cs. 3: 256), közülük a *Tegye* ma is egy határrész neve Noszlopon (VeMFN. 3: 11/172); vö. 1259: *Tege* szn. (ÁSz.). *Csob* (1497: *Chob*, Cs. 3: 226) a 17. századtól *Csög* néven szerepel (VHL. 1: 164), ma ilyen néven határrész Mihályházán (VeMFN. 2: 37/103); vö. 1164–1165: *Chob* szn. (ÁSz.).

Nagy valószínűséggel személynévből alakultak az alábbi településnevek is, noha közvetlenül nekik megfeleltethető személynévi adatokat nem ismerünk az ómagyar kori forrásokból. Ezek esetében szláv és német személynévi megfelelők alapján következtethetünk a névadás alapjára. *Meréte* (1181: *Meretha*, PRT. 8: 277) esetleg szláv eredetű személynévvvel hozható kapcsolatba (FNESz.), ma Noszlop határrésze (VeMFN. 3: 11/8). *Noszlop* nevét (1204–1235: *Nuztup*, ÁÚO. 1: 346) KISS LAJOS első renden szláv eredetűnek mondja (FNESz.), nem túl meggyőző indokolással. Emellett felveti szláv eredetű személynévből való származtatásának a lehetőségét is (ugyanígy MIKESY: VHL. 1: 298) szláv személynévi párhuzamok alapján. A szóbelseji *szt* > *szl* hangváltozásra a magyarban a helynéviek mellett más, közzői példák is vannak (vö. KISS 1995: 2). Ma ugyanilyen néven önálló település. Az egykori *Vild* (1393: *Vild*, Cs. 3: 260) ma *Vid* néven település, ez talán német eredetű személynévvvel kapcsolható össze (FNESz.).

Oroszi neve (1288: *Orozi*) betelepülő keleti szláv lakosságra utal *-i* helynévképzővel alakult formában. Ugyanezt a nevet viseli ma is a falu. Egy ideig *Orosz* formában (1408: *Orooz*, az adatokra lásd RÁCZ 2011: 137) is használták.

A régi *szőlős* 'szőlőművelő' foglalkozásnévből alakult *Szőlős* település neve (1211: *Zeuleus*, KOVÁCS 2015: 97–98). Ezt később *Nagyszőlős*-nek (1367: *Nogh-zewles*) és lakóiról *Udvarnokszőlős*-nek (1367: *Odwarnokzelews*) nevezik, megkülönböztetve a mellette fekvő *Kisszőlős*-től (1367: *Kyszewleus*, Cs. 3: 254). Ma

két falu: *Nagy-* és *Kisszőlős*. Foglalkozásnévből alakult *Ötvös* falu neve (1393: *Wthuus*, Cs. 3: 245) is, amely ma határrészt jelöl Pápasalamonban (VeMFN. 2: 57/101).

Antfalva (1393: *Anthfalwa*, Cs. 3: 219) személynévből és települést jelentő földrajzi köznévből alakult kétrészes településnév, ma *Antfa* formában Nemes-szalók határrésze (VeMFN. 2: 47/223).

Vinár (1221: *Winar*, PRT. 1: 651) a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint szláv eredetű településnév, amely egy 'bortermelő, szőlőművelő' jelentésű szóra megy vissza (FNESz., VHL. 1: 409, KNEZSA 1938: 425). Nyelvi oldalról elbizonytalanítja a magyarázatot az a körülmény, hogy az analógiaként felhozott szláv nevek mindegyike eredetileg többesjel szerepű *-i* képzővel alakult, a magyar névalak azonban ezt nem tartalmazza. A falut mérete alapján *Kisvinár*-nak is említik (1381: *Kysuinar*, Cs. 3: 260). Ma *Vinár* a neve. A névvel kapcsolatos etimológiai problémákra alább még visszatérek.

Csatár nevét (1240: *Chatar*, Cs. 3: 225) szláv eredetűnek mondja KISS LAJOS, egy 'pajzsgyártó' jelentésű szóra visszavezetve, de megemlíti, hogy egyesek szerint a szláv közszó a magyarba is átkerült, s ez lett az ilyen helynevek alapja (FNESz.). Ez utóbbi lehetőséget erősíti többek között az a körülmény is, hogy személynévként is használatos volt az ómagyar korban (1211: *Chatar*, ÁSz.). Ma helynév Pápasalamon határában (VeMFN. 2: 57/59). *Alásony* nevét (1240/1355: *Olasun*, H. 8: 424) ugyancsak többféleképpen magyarázzák: egyrészt egy 'égerfákkal benőtt helyről valók' jelentésű képzős szláv helynévből, másrészt szláv névadással szláv személynévből, továbbá magyar névadással szláv személynévből (vö. FNESz.), sőt magyar személynévből is (EtSz. *alacsony*), azonban egyik felvetés sem támasztható alá meggyőzően. Ezért inkább a bizonytalan eredetű nevek közé kell sorolnunk. Két részre osztása után *Nagy-* és *Kisalásony* néven (1488: *Nagh Alason*, *Kys Alason*, Cs. 3: 219) szerepel. Ma *Nagyalásony* település, *Kisalásony* pedig ennek határrésze (VeMFN. 3: 3/145). Bizonytalan eredetű név az egykori *Perecske* falu (1314/1359: *Perechke*, VeszprReg. 42) is, amelynek ma *Bakonypölöske* a hivatalos neve. Noha *Pölöcske* alakban (1614: *Peöleöchke*, VHL. 1: 118) már korán feltűnik, Pesty Frigyes helybeli adatközlője még 1864-ben is *Perecské*-nek mondja a falu nevét (NY. NAGY 2000: 155). A név KISS LAJOS szerint a falu határában levő azonos nevű hegyről vonódott át a településre, a hegynévet — analógiák nélkül — a szlávból vezeti le. Ha ez a feltevés esetleg meg is állja a helyét, kérdéses, hogy maga a településnév szláv vagy magyar névadóktól származik-e.

Ismeretlen eredetűnek tarthatjuk *Csűl* nevét (1488: *Chewl*, Cs. 3: 227) — ha egyáltalán valós használatot tükröz az első és ilyen formában egyedüli előfordulása —, amely a 16. századtól *Csűr* alakban szerepel (VHL. 1: 166).

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a magyar eredetű nevet viselő *Halyagos* völgyében mindössze egyetlen szlávnak tartott településnevet találunk (*Vinár*), további négy név bizonytalan vagy ismeretlen etimológiájú (*Alásony*, *Csatár*, *Perecske* és *Csűl*). A többi 28 név magyar eredetű, közülük 17 egyrészes, amelyből 15 metonimiával, személyre utaló szóból alakult, kettő pedig helynévképzéssel. A 11 kétrészes névből csak kettő elsődleges településnév (*-falva*, *-földe* utótaggal), a 9 másodlagos név nagy többsége pedig a *kis* és a *nagy* jelzőkkel jött létre.

3. Mivel tanulmányom célja az, hogy a Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyairól a helynevek tanúsága alapján alkossak véleményt, szükségesnek tartom, hogy a korábban hivatkozott munkáimban (HOFFMANN 2017a, 2017b) az ittenihez hasonlóan tárgyalt helynévanyagot egyszerűsített formában (a név mellett csupán az első előfordulás évszámát megadva) e helyütt is felidézsem.

3.1. A Halyagos völgyével észak felől szomszédos *Bitva* völgyében az alábbi településneveket ismerjük.

Az ómagyar korban a Kárpát-medencében is adatolható személynévből alakultak a *Podár* (1240), *Dereske* (1240/1355), *Kup* (1240/1355), *Salamon* (1242), *Petend* (1307), *Dáka* (1351), *Zimán* (1370), *Jákó* (1464) településnevek. Nagy valószínűséggel személynévi alapszóból származnak a *Döbrönte* (1240) és a *Jár* (1349) nevek is. Foglalkozásnévből jött létre *Arda* (1434) neve.

Természeti névből alakult *Nyárágy* (1237–1240) és ennek *Nyárád* változata (1489), *Békás* (1367) és *Nádasd* (1367) neve.

Bizonytalan eredetű *Ganna* (1330), ismeretlen *Nóráp* (1370) neve.

Kétrészes, elsődleges alakulású településnevek az alábbiak: *Jákótelke* (1351), *Csobotháza* (1474) és *Mihályháza* (1488). Faluosztódást követően jöttek létre az *Alsónádasd*, *Felsőnádasd* (1367) másodlagos nevek.

3.2. Észak felé tovább haladva a *Tapolca* völgye következik. A legtöbb településnév itt is az ómagyar korból adatolható személynévre vezethető vissza: *Pápa* (1061), *Tevel* (1086), *Izsa* (1269), *Atya* (1319), *Sávoly* (1330), *Böröllő* (1345), *Uzsal* (1405), *Tima* (1475). Valószínűsíthető a személynévi eredete az alábbi neveknek is: *Görzsöny* (1346), *Igar* (1359), *Léhért* (1467). Helynévképzéssel személynévből keletkezett *Acsád* (1332), foglalkozásnévből *Kovácsi* (1488) neve, ez utóbbi szerepel képző nélkül is: *Kovács* (1330).

Az épített környezetre utal *Lak* (1401), névköltöztetéssel jött létre *Hanta* (1488) település neve.

Természeti környezetre utalnak az alábbi településnevek: *Tapolcafő* (1351), *Döbrés* (1369), *Füzes* (1370), *Marcaltó* (1380), *Agyaglyuk* (1436), *Hódoska* (1439), *Parlagszeg* (1451), *Mezőszeg* (1488). Talán közvetlenül állatnévből alakult, s így eredetileg természeti név lehetett *Farkasd* (1373) neve is.

A szakirodalom szláv eredetűnek tartja *Zsemlér* (1436) nevét.

Kétrészes, elsődleges keletkezésű településnevek az alábbiak: *Udvarsoka* (1245), *Mezőlak* (1286/1347), *Újfalva* (1332), *Mátéháza* (1443), *Simonháza* (1458), *Asszonyfalva* (1488) és *Királyföldre* (1488). Faluosztódást követően jöttek létre az *Adásztevel* (1378), *Nagytevel* (1422), *Egyházasgörzsöny* (1423) és *Nagyborsosgyőr* (1488) másodlagos településnevek. Ugyancsak másodlagosan alakulhatott az ez utóbbi név alapjául szolgáló *Borsosgyőr* (1389) neve is.

3.3. A Bakonyalja legészakabbra fekvő vize a *Gerence*, amelynek völgyében az alábbi településnevek fordulnak elő.

Adatolható személynévre vezethető vissza *Bél* (1086), *Koppány* (1086), *Bödöge* (1243), *Béb* (1260 k.), *Gyimót* (1260 k.), *Ugod* (1287), *Vaszar* (1290), *Csót* (1488) települések neve. Foglalkozásnévből alakultak: *Szűcs* (1249), *Nyögér* (1432), *Ihász* (1332), *Takács* (1304/1464), *Szakács* (1332); ez utóbbi kettőnek helynévképzős változata is létezett: *Takácsi* (1315), *Szakácsi* (1372).

Talán a település jellegzetes építményére utal a *Szalmavár* (1439) név.

A település természeti környezete alapján kapta a nevét *Haraszti* (1340).

Ismeretlen eredetű *Vanyola* (1222) neve.

Egyetlen kétrészes elsődleges településnévről van tudomásunk: *Olaszfalva* (1437). Települések osztódása révén jöttek létre az alábbi másodlagos településnevek: *Egyházasbödöge* (1373) és *Homokbödöge* (1424), *Nagygyimót* (1367) és *Kisgyimót* (1424), *Felsőtakács* (1437), *Alsótakácsi* (1480) és *Kápolnástakácsi* (1488).

4. A továbbiakban azt taglalom, hogy az itt bemutatott adatokból milyen következtetéseket vonhatunk le a vizsgált térség, a Bakonyalja ómagyar kori nyelvi viszonyait illetően. Előljáróban le kell szögezmem, hogy KNEI ZSÓFIA ISTVÁNNAK a 20. század 30-as–40-es éveiben kidolgozott, a településnevek kormeghatározó értékére vonatkozó elméletét (főként 1938 és 1943–1944) — noha annak eredményeire gyakran még ma is építenek a magyarság korabeli történetével foglalkozó munkák — nem használom fel vizsgálataim során. Elmélete ugyanis — amint ezt korábbi átfogó elemzésünkben megfogalmaztuk (HOFFMANN–TÓTH 2016) — jórészt nem igazolható nyelven kívüli körülményeken alapul, s így következtetései sem fogadhatók el. Mivel pedig olyan elmélet nem létezik, amely alapján (legalábbis egyes magyar) helynévtípusok keletkezési idejét adatoktól függetlenül is meg lehetne határozni, csakis a rendelkezésünkre álló adatokra támaszkodhatunk.

Az egyes adatokat ennek során azonban nem mechanikus, leegyszerűsítő módon használom fel, hanem egyedi mivoltukban is alapos filológiai értékelésnek alávetve, s ezen túlmenően a szűkebb és tágabb összetett viszonyrendszerében vizsgálva. Míg korábban a történeti helynévelemzés alapját az etimológiai vizsgálat jelentette, ennek helyébe a helynév-rekonstrukció módszerét állítottuk (erről összefoglalóan lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 138–145). A KNEI ZSÓFIA

által alkalmazott abszolút kronológia helyébe pedig a helynevek relatív kronológiájának vizsgálatát helyeztük. Ennek alapjául a helynevek első előfordulása szolgál, amelyről tudjuk, hogy egyediségében véletlenszerű ugyan, de a különböző helynévtípusok egymáshoz viszonyított időbelisége összességében jól jellemezhető általa (vö. RÁCZ 2016b).

Fontosnak tartom kiemelni azt a körülményt is, hogy — az írásom címében jelzetteknek megfelelően — vizsgálataimat nyelv(ek)re vonatkozóan végzem. A hasonló céllal létrejött munkák (pl. MELICH 1925–1929, KNEZSA 1938, KRISTÓ 2000) a térségben élő népekről beszéltek, noha lényegében nyelvi vizsgálatot folytattak. Kétségtelen, hogy a két fogalom bonyolult kölcsönhatását az ómagyar korra vonatkozóan különösen nehéz jellemezni, az elvi különbségtételt s ennek megfelelően a következetes fogalomhasználatot mégis rendkívül lényegesnek gondolom.

Meghatározó különbség az is, hogy míg a korábbi elemzések egy-egy rövidebb időszakot vizsgáltak — MELICH a honfoglalás korát (1925–1929), KNEZSA a 11. századot (1938), KRISTÓ Szent István korát (2000) — addig én itt egy jóval hosszabb időszakra vonatkozó analízist végzek el. Ez egyrészt a helynév-rekonstrukció módszeréből következik, másrészt így — jóval több adatra támaszkodva — a helynevekben megmutatkozó nyelvi folyamatok hitelesebben, plasztikusabban kirajzolódnak, aminek következtében az egy-egy rövidebb időszakra vonatkozó jellegzetességekre is több fény vetül.

4.1. A továbbiakban először azt mutatom be, hogy a térség ómagyar kori településnevei milyen nyelvek jelenlétére utalnak a Bakonyalján. A fenti áttekintésből kiderül, hogy a magyar nyelvből magyarázható nevek nagy többsége mellett olyanok is találhatóak a vidéken, amelyeket az etimológiai irodalom hagyományosan a szláv nyelvekhez kapcsol. Ahhoz, hogy az arányokat világosabban láthassuk, az alábbi táblázatban folyóvölgyek szerint összegezve mutatom be a településnevek etimológiai eredet szerinti csoportjait.

	magyar	szláv	bizonytalan	ismeretlen	összesen
Gerence	25	–	–	1	26
Tapolca	37	1	–	–	38
Bitva	20	–	2	1	23
Halyagos	28	1	2	1	32
Torna	55	1	1	–	57
összesen	165	3	5	3	176

Mindössze három olyan név szerepel tehát az áttekintett településnevek között, amelyet a szakemberek egyértelműen a szláv eredetű magyar nevek közé sorolnak: *Rendek*, *Vinár* és *Zsemlér*. Mindegyik esetében merülnek fel azonban a névmagyarázattal kapcsolatos, elbizonytalanító kérdések, ha nem is elsősorban a

szóalakoknak szláv elemként való interperetálásával, hanem inkább a helynévként funkcionálásával összefüggésben.

Rendek neve korábban *Rednek*-nek hangozhatott a magyarban, ahogyan azt fentebb idézett történeti adatai is mutatják. Ez kétségtelenül ugyanúgy egy szláv **Rudnikъ* helynévre megy vissza, mint a másfelé előforduló *Rudnok* nevek (vö. pl. TÓTH 2001: 127). E nevek töve a szláv **ruda* 'érc' vagy az ugyancsak szláv **rudъ* 'vörös' jelentésű névszó, amelyhez a *-nikъ* képzőbeker járult. Ez a morfológiai szerkezet ma gyakori szláv településnév, a régiségben azonban számos víznévi előfordulása is van: *Rudnik* patakot a középkorban találunk többek között például szlovén és lengyel nyelvterületen is (BEZLAJ 1956–1961: 2: 167, RYMUT 1980: 207). A tő jelentése alapján valószínűsíthető, hogy elsődlegesen inkább természeti névként (például víznévként) funkcionálhattak e nevek, s többnyire másodlagosan ebből válhattak településnévvé. Az általam vizsgált *Rendek* is kaphatta akár a rajta átfolyó kis patakról a nevét — ezt ma *Széles-víz*-nek hívják (VeMFN. 3: 21/32) —, mivel a Bakonyon ezen a részén a felszínhez közeli, bauxitot tartalmazó kőzetek a vasoxid tartalomtól jellegzetesen vörös színűek. Természeti névként való előfordulására nincsenek ugyan adataink, de egy ilyen esetben a névadók kétségtelenül szlávok voltak. Ha pedig a *Rednek* ~ *Rendek* elsődlegesen természeti név volt, a belőle alkotott településnév akár szláv, akár magyar nyelvű névadókhoz is köthető. A szláv nyelvű népesség jelenlétét e helyütt megkérdőjelezni tehát semmiképpen sem lehet, legfeljebb — elvi lehetőségként, általános onomasztikai szabályszerűségek alapján — a településnévnek a magyar nyelvű névadókhoz kötése képzelhető el. GYÖRFFY GYÖRGY a településnevet szláv eredetű foglalkozásnévre vezeti vissza, és az Árpád-kori szolgálonépek kérdésével kapcsolja össze (1972: 280–281, 284–285).

A névadási helyzet meghatározása szempontjából nem probléma nélkül való a korábban tárgyalt *Zsemle* esete sem (HOFFMANN 2017b: 143) főképpen amiatt, hogy lakóit először csak a 14. század közepén említik a már a 11. század közepe óta adatolhatóan létező Pápa területén, egy nagyon sűrűn betelepült térségben. Kérdéses, hogy egy a magyarok által ott talált szláv népességnek a magyarságot megelőző névadásáról van-e ez esetben szó, vagy esetleg egy később betelepülő (szolgálonépként funkcionáló?) szláv népesség a saját nyelvén *žemlár*-nak, azaz 'zsemlesütő'-nek nevezte magát foglalkozásáról, s maga adta a nevet a saját nyelvén a településének (valamiféle *Žemlary* formában), és ezt aztán némi változtatással a magyarság is átvette tőle (vö. FNESz.). Az sem zárható ki azonban teljességgel, hogy a név létrejöttében a környező magyar nyelvű népességnek is lehetett némi szerepe. Ezt elősegíthette, hogy nyelvükben a szláv név alapjául is szolgáló *zsemle* szó már az ómagyar korban is létezhetett (TESz.).

Vinár esetében jeleztem, hogy a szakirodalom ugyancsak szláv foglalkozásnévből eredezteti, amely nevét szláv lakosaitól kapta. A hangalakot érintő, már

fentebb említett problémák mellett azonban továbbiak is felmerülnek. Annak, hogy *Vinár* szőlőművesek lakta falu lett volna, ellene szól ugyanis a természeti környezete: a Marcal mocsaras medre mellett fekszik ott, ahol a Halyagos belefolyik a nagyobb folyóba. Ez szőlőművelésre teljesen alkalmatlan terület volt, szemben például a Halyagos felső szakaszánál fekvő *Szőlős* térségével, amely éppen a Somló hegyi szőlőművesekről kapta a nevét. A foglalkozásnevekből azonban a szlávban — éppúgy, mint a magyarban is — gyakran alakultak személynévek. *Vinár* neve nagyobb valószínűséggel magyarázható egy ilyen — szláv vagy akár magyar ember által viselt — személynévből. A település névadói ez esetben magyarok voltak.

Az itteniekhez hasonló problémát vet fel *Csatár* nevének magyarázata is: mivel esetében a fentiekben jelzett kétféle (magyar és szláv) eredeztetés lehetősége az etimológiai szakirodalomban is felvetődik, a bizonytalan eredetű nevek között tárgyalom. Más lehetőségek mellett — többnyire nem túl meggyőző — szláv eredeztetése is van néhány további bizonytalan eredetű névnek: *Alásony*, *Berzseny*, *Ganna*, *Perecske*.

A fentiekben említett, nem egyértelműen interpretálható nevek nyelvi helyzetét akkor láthatjuk majd pontosabban, ha a helynév-rekonstrukció módszerével elkészül a középkori Kárpát-medence helyneveinek teljes történeti-etimológiai szótára.

Többnyire a magyar nyelvterületre beköltöző más nyelvű népeket jelölnek azok a településnevek, amelyek magyar nyelven, jórészt a népnév alapalakjából vagy helynévképzős formájából jöttek létre (vö. RÁCZ 2016a: 176–177). A vizsgált területen mindössze két ilyen településnév található: *Oroszi* és *Kolontár*, mindkettő szláv nyelvű népességre utal, s a 13., illetve a 15. század végén tűnik fel. A betelepülők nyelvi helyzetéről a források azonban sajnos nem tudósítanak bennünket. Általában is megállapítható, hogy az ilyen népesség nyelvváltásának folyamatáról, időbeliségéről alig vannak adatokon alapuló ismereteink, igaz, ennek vizsgálatára is csak szerény lehetőségeink nyílnak. (Azt is meg kell azonban ismételten jegyeznünk, hogy az efféle nevek népnéven alapuló személynévből is létrejöhetnek.)

Összegzésképpen megállapítható tehát, hogy a másfél század is meghaladó, magyar nyelvből származó településnév mellett egyedül szláv nyelvi kapcsolatokra utaló nevek fordulnak elő a térségben. Ezek között azonban minden tekintetben kifogástalan eredeztetést alig találunk (legfeljebb a *Rendek*-et és a *Zsemlér*-t tarthatjuk ilyennek), s kisebb-nagyobb valószínűséggel a magyarból való származtatás is felvethető mindegyik esetében. Ez azt jelenti, hogy olyan szláv eredetű településnevet nem találunk a Bakonyalján, amely minden kétséget kizáróan a magyarság megjelenése előtt itt élő szláv nyelvű népességre utalna.

5. Sajátos ellentmondásként láthatjuk ugyanakkor, hogy a térség öt fő folyója közül csak egynek a neve magyar eredetű, a *Halyagos-é*, három név a szlávból pontosan megmagyarázható (*Gerence*, *Tapolca*, *Torna*), egy pedig (*Bitva*) részletező etimológiai kidolgozottság nélkül is nagy valószínűséggel e körbe sorolható. E vízfolyások mellett azonban olyan, minden tekintetben bizonyosan szláv nyelvű névadókra utaló településneveket nem találunk, amely helységek lakóiban e vizek névadóit kereshetnénk. Mivel 30-60 km hosszúságú folyóvizekről van szó, vizsgálendő az is, hogy vajon melyik szakaszuk viselte kezdetben a később az egész folyásra vonatkozó nevet, ennek révén ugyanis — szerencsés esetben — információkat szerezhethetünk az adott térségben élők nyelvéről is. (A vizek szakaszneveinek régiségbeli gyakoriságára lásd GYÖRFFY 2011: 32–47.) Ezt a kérdéskört célszerű annak ellenére is fölvetni, hogy — sejtésem szerint — a legtöbb esetben nem is kaphatunk rá biztos vagy akár bizonytalan választ sem. A kérdés megválaszolásához magának a névnek a névadáskori szemantikai tartalma nyújthat leginkább segítséget.

A *Tapolca* 'melegvizű (patak)' jelentése leginkább azt valószínűsíti, hogy az ezt a nevet viselő vizek a forrásuk közelében kaphatták a nevüket, mivel ez a sajátosságuk ott jelenik meg legjellegzetesebben (például a forrástavuk gőzölgése, be nem fagyása stb. jelezheti ezt; távolabb a víz hőmérséklete csökken). Az általam vizsgált víz esetében azonban e térségben még csak halvány szláv nyom sem bukkan fel, igaz, az ott fekvő *Tapolcafő* neve csak meglehetősen későn (1351) tűnik fel a forrásokban.

A *Torna* 'tüskés (bokroktól övezett patak)' jelentéséből arra következtethetünk, hogy a vízfolyás felső, hegyi, erdei szakaszán talán kevésbé lehetett jellemző, szembetűnő jegye a medernek a névben megjelölt sajátosság. A sík, rétségen átfolyó pataknak viszont feltűnő jellegzetessége lehet, hogy bokrok kísérik. Talán ezzel függ össze az is, hogy az ilyen jellegű szakasza mellett fekvő ómagyar kori Nagyjenőt a 17. századtól *Tüskevár*-nak (1675: *Tüskevár*, VHL. 1: 377) nevezik. Ennek szomszédságában fekszik a folyóéval azonos nevű *Torna* falu is, ez a településnév — ahogyan azt fentebb már jeleztem — elvileg magyar és szláv eredetű is lehet.

A *Gerence* 'határ (szerepű? patak)' nevének eredeti jelentéséből nem tudunk következtetni sem a névadásnak a pontosabb motivációjára, sem pedig a helyére.

A magyar nevű *Halyagos* mellett végig magyar eredetű nevet viselő falvak fekszenek, így a nyelvi rekonstrukció szempontjából kevésbé lényeges, hogy megtaláljuk a víz névadásának pontos helyét. Mégis megjegyzem, hogy az leginkább a víz felső, forrásvidékéhez közeli szakaszára helyezhető, mivel a névadó *halyag* ~ *hólyag*(fa) a dombos karsztvidékek erdőinek jellegzetes cserjéje. A környező négy nagyobb víz neve alapján azt sem zárhatjuk ki, hogy egykor esetleg

ennek a pataknak is szláv neve lehetett, noha erre utaló nyomokat nem ismerünk (a magyar név 1271-től adatolható).

A fenti szláv eredetű víznevek keletkezési idejének meghatározásához nem állnak rendelkezésünkre nyelvi kritériumok. De vajon adható-e válasz arra a kérdésre, hogy ezek a nevek mikor kerültek át a magyar nyelvbe? Ezt leginkább azon tapasztalatunk alapján válaszolhatjuk meg, hogy a nevek egyik nyelvből a másikba átkerülve — a névintegráció folyamatában — gyakran hangtani változásokon mennek át. Ez nyomon követhető a *Gerence*, *Tapolca* és *Torna* hangalakjában is (ezeket lásd HOFFMANN 2017b: 139–140). Ezek alapján azonban — mai ismereteink szerint — sajnos nem tudjuk meghatározni azt az időszakot, amelyben a szlávból e nevek a magyarba átkerültek. A korai, „szlávos”-nak tekintett alakok ugyanis minden gond nélkül használatosak lehettek a magyarban is, mivel a névintegráció a hangalak módosítása nélkül is megtörténhetett: mássalhangzókapcsolat például előfordulhatott a magyar szavak (így a helynevek) elején is (vö. KENYHERCZ 2013: 205–206), s a vegyes hangrendűség sem volt példa nélküli a magyar hangsorokban.

6. Általános név- és nyelvtörténeti fogódzók híján a térség nyelvi viszonyainak vizsgálatában csupán maguknak az adatoknak az egymáshoz való viszonyítására tudunk támaszkodni. A magyar nyelvű népesség névadására utaló legkorábbi településnévi adatok a 11. századból valók: a Torna mellett már az ezredforduló tájékán megjelenik egy ilyen név, *Padrag*-é (1001 e./1109). Ez ugyan másolatban maradt csak ránk, ám névtani tekintetben kétségkívül hitelesnek fogadhatjuk el az eredeti oklevél keletkezési idejére is. A Gerence mellett fekvő *Bél* és *Koppány* neve 1086-ban fordul elő először. A Tapolca völgyében ugyancsak két településnév tűnik fel a 11. században: *Pápa* (1061) és *Tevel* (1086). Szláv nyelvű népességre utaló településnévi adatok nincsenek ebből a korból — sőt, ahogyan láttuk, a későbbiekből is csak nagyon bizonytalanul ide sorolható neveket találunk ebben a körben —, ugyanakkor viszont a *Torna* (1075) és a *Gerence* (1086) folyók szláv eredetű neve ugyancsak előfordul a 11. században.

Ez a viszony másképpen nem magyarázható, csakis olyan módon, hogy a magyar nyelvű népesség itt megtelepülve átvette az e térségben talált szláv nyelvű népesség vízneveit. Arról nincs pontos tudomásunk, hogy ez a nyelvi kapcsolat — azaz a magyarság megtelepülése — mikortól számítható, de az adatok alapján az kétségtelen, hogy a magyar–szláv érintkezés a Torna völgyében már az ezredfordulón megtörtént, a Gerence völgyében pedig feltétlenül korábbi 1086-nál. A Tapolca mellékén 1061-től bizonyítható a kapcsolat a magyar eredetű településnevek meglétével, annak ellenére, hogy a víz neve csak a 13. század közepéről adatolható (1245). Abban az ügyben viszont, hogy a Bitva völgyének a betelepülése ezeknél esetleg csak később történt-e meg, természetesen nem foglalhatunk

állást pusztán az alapján, hogy mind a folyó, mind az itteni települések (pl. *Kup, Döbrönte, Dereske*) neve csak 1240-től adatolható. Ilyen időbeli különbségre esetleg a magyar eredetű településnév-anyag tipológiai elemzése révén következtethetünk: ezt a kérdést alább még érinteni fogom. Ugyanez érvényes a Halyagos völgyére is, ahol a magyar nyelvű népesség jelenlétére utaló első településnévi adat, *Meréte* neve 1181-ből való.

Arra a kérdésre is választ kell adnunk, hogy miként magyarázható a szláv eredetű településnevek szinte teljes hiánya az itteni víznevek szláv jellege mellett. Mivel szláv településnevek nyomát a későbbi mikronevek között (ti. az ómagyar korból nem adatolhatóan, de esetleg azokban továbbélve) sem találjuk, arra gondolhatunk, hogy a szláv nyelvű népességre rátelepülő magyar nyelvű népesség nem vette át az ő településneveiket, hanem maga nevezte el az ott talált településeket is a saját nyelvén. Ennek legkézenfekvőbb okát pedig abban láthatjuk, hogy — az írásbeliség szélesebb körű elterjedését megelőzően — az adott térség feletti uralom jogát a települések nevével is ki kívánta fejezni a betelepülő és a hatalmat birtokló népesség. Ezt a törekvést a korai magyar településnév-anyag jelentős arányú személynévi eredetű rétege is igazolja. (Erről részletesebben lásd HOFFMANN 2017b: 147.) E helyzetből adódóan a korabeli — forrásokból nem ismert, fenn nem maradt — szláv és magyar településnevek egymásnak denotatív jelentésükben megfelelő nyelvi változatokként funkcionálhattak. Ilyenekre a gazdagabb adatoltságú korokból bőven vannak példáink (lásd TÓTH 2008: 59–60, KENYHERCZ 2014: 2015, PÓCZOS 2010: 185–200). A szláv nyelvű népesség elmagyarosodásával aztán ez a kettős névhasználat is megszűnhetett. A 11. századi adatok alapján a Bakonyalján nem érvényes tehát KRISTÓnak az a megállapítása, amelyet a 10. századra vonatkozóan általános érvénnyel fogalmazott meg, hogy tudniillik egy-egy területen a víz- és a településneveket a magyarok átvették az ott talált szláv népességtől (2003: 89–90).¹

Korábbi írásaimban részletesen szoltam arról, hogy MELICH és KNEZSA milyen — máig is széles körben ható — véleményt fogalmazott meg a térség honfoglalás kori, illetve 11. századi nyelvi helyzetét illetően (HOFFMANN 2017a: 50–54, 2017b: 137–139). Az általuk alkalmazott módszereknek nemcsak az általános bírálatát fogalmaztam meg, hanem rámutattam a felhozott bizonyítékaik és az érvelésük ellentmondásaira is. Ehelyütt ezért csak két alapkérdést illetően térek ki a megállapításaikra, szembesítve azt a mai ismereteink szerint is helytálló megítéléssel.

¹ Kérdés persze, hogy nyelvi adatok híján mi alapján jutott KRISTÓ erre a következtetésre, mint ahogy az is, mit értett „a magyarok saját önálló névadásuk előtti” helyzetén (i. h.).

A Bakonyalján élő szláv nyelvű népességre vonatkozóan MELICH azt állapította meg, hogy a *Gerence*, *Tapolca* és *Torna*, valamint esetleg a *Bitva* nevéről „feltehető”, hogy azok már „a IX. sz. második felében meglehettek” (1925–1929: 379–381). Feltevését azonban érvekkel nem támasztotta alá, és az általa mondotak mai nyelvészeti ismereteinkkel sem igazolhatók (de természetesen nem is cáfolhatók). Ugyanígy nem tudjuk nyelvi-nyelvészeti alapon értelmezni, azaz megerősíteni vagy cáfolni KNIEZSÁNAK az itteni szlávok létszámára közvetve utaló megállapítását: „Szláv lakosság Észak-Dunántúl területén kétségtől a Bakony nyugati lejtőin található a legtömörebben.” (1938: 424). Az itteni magyar nyelvű népességet is érintően pedig úgy nyilatkozik, hogy „Nem lehet kétséges, hogy a magyarság [...] a Dunántúl egész területét már a honfoglalás első évtizedeiben megszállotta” (i. m. 399). E tételeket nyelvészeti adatok vagy érvelés alapján azonban nem lehet bizonyítani. Mindezeket azért tartom fontosnak leszögezni a mai nyelv- és névtörténeti kutatások szemszögéből, mert a történettudomány a fenti megállapításokat mint nyelvészeti ismeretekből leszűrt következtetéseket fogadja el.

Úgy gondolom, hogy a fentiekben általam bemutatott névviszonyokat a korai ómagyar kor helynévrendszerében megmutató jellegzetes névmintázatként írhatjuk le, amely feltevésem szerint megfigyelhető a Kárpát-medence más térségeiben is. Eszerint valamely térségben előforduló szláv eredetű folyóvíznevek és a körzetükben található magyar településnevek szláv nyelvű népességre rátelepülő magyar nyelvű népességet jelezhetnek, attól függetlenül is, hogy ezt az adatok kronológiai viszonyai — ebben az adathiányos korai időszakban — közvetlenül is jeleznék. Ennek a mintázatnak ugyanakkor lényeges kronológiai feltétele, hogy mind a víz-, mind pedig a településnevek viszonylag korai — lehetőleg Árpád-kori — adatolásúak legyenek.

7. Ez utóbbi kitételnek a fontosságát mutatja a *Cuha* esete is. Ez a patak a Bakony magasabb térségeiből (a *Gerence* forrásaitól nem messze) indul észak felé, és *Cuhai-Bakony-ér* néven folytatva folyását ömlik bele a Dunába. MELICH az előzőekben tárgyalt szláv eredetű víznevekkel együtt említi, megjegyezve, hogy „Régi nyelvtörténeti adataim nincsenek reá [...] Mégis azt hiszem, hogy a *Cuha* régi név egy még régebbi **Szuha* < **Szucha* névből” (1925–1929: 382). Abban valóban egyet is érthetünk MELICH-hel és az újabb etimológiai irodalommal (vö. FNESz.), hogy a név szláv eredetű, és egy ’száraz, ti. időszakosan kiszáradó (medrű patak)’ jelentésű névből magyarázható. A névrekonstrukciós elemzés azonban azt nem igazolja, hogy visszavezethető lenne az ómagyar korra (vagy pláne a MELICH által sugallt honfoglalás korára). Az alábbiakban ennek az ellentmondásnak csak a legfontosabb mozzanatait mutatom be.

A *Cuha* nevének első említését GERLISCH JÁNOS térképéről ismerem: 1799: Fl. *Czuha*. Ugyanígy formában közli LIPSZKY térképe és a 19. század közepén

készült kataszteri felmérés térképei is. Mindegyik helyen a folyóvíznek csupán a Zirc és (Bakony)Szentkirály közötti rövid — mintegy 15 km hosszú — szakaszát jelölik meg ezzel a névvel. Zirctől délre a vízfolyás a második katonai felmérés térképein *Königsbach*, a kataszteri térképeken pedig *Schwarzc Bach* néven szerepel, nyilván az ottani német nyelvű falvak lakóinak a névhasználata alapján. A Szentkirálytól északra lévő folyószakaszt pedig többnyire *Bakony-folyás*-nak mondják, így említi az első katonai felmérés: 1763–1787: *Bokum Folias* és LIPSZKY: 1808: *Bakonyfolyas* térképe is.

A 81 km hosszú vízfolyásnak a 19. században tehát csupán egy kisebb szakaszát nevezték *Cuhá*-nak, és ma is csak a folyónak a Bakonyszentkirálytól délre eső, a forrásáig terjedő része viseli ezt a nevet, de a 18. században betelepített németek lakta Olaszfaluban a fentiekben említett névformának megfelelő *Fekete-ér* szinonimájával együtt említik (VeMFN. 4: 1/172, 2/164, 4/113, 11/54, 15/183, 16/286). A víznév régiségét igazolhatná esetleg az is, ha völgyében a (korai) ómagyar korra visszavezethető szláv eredetű településneveket találnánk: ilyenre utaló adatunk azonban nincs. Az ómagyar korból adatolható 15 itteni településnév közül 12 magyar, három pedig ismeretlen eredetű. Ettől persze a *Cuha* még lehetne ómagyar kori név is — hasonlóan a fentiekben bemutatott (*Gerence, Tapolca, Torna*) példákhoz —, ám ennek feltevését a feltűnően kései adatolás és a víz ma is meglévő szakaszonkénti elnevezései nem nagyon valószínűsítik. Mindebből arra következtethetünk, hogy a *Cuha* a nevét egy jóval később ide betelepülő szláv nyelvű népességtől kapta. A 18. század közepén a *Cuhá*-nak nevezett folyószakasz mellett elterülő szinte összes faluba idegen ajkú telepéseket hoztak, döntően németeket, egy Csesznekhez tartozó pusztára, a később *Borzavár*-nak nevezett településre pedig szlovákokat (VHL. 1: 149). Mivel a patak a falu közvetlen közelében folyik, nagy valószínűséggel tekinthetjük ennek szlovák anyanyelvű lakóit a névadóknak.

A *Cuha* példája azt bizonyítja tehát, hogy a szláv eredetű víznév és a mellette előforduló magyar eredetű településnevek mintázata nem feltétlenül jelöli a víznév régiségét, s ezzel a névadó szláv nyelvű népességnek a magyarság megjelenése előtti jelenlétét.

8. A helynevek vizsgálata révén kibontható rendkívül gazdag tematikából eddig lényegében csak azt a kérdéskört érintettem, amely a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok megvilágításában nyújt segítséget. Bőven adódnak azonban tanulságok a magyar nyelvű névadás tanulmányozásából is. Ezek közül itt csupán néhány, az eddigiekben felvetett problémára térek ki.

A magyar településnevek különböző típusai a forrásokban való megjelenésük alapján jól megragadható kronológiai és területi különbségeket mutatnak. Egyes típusokról régóta rendelkezünk ilyen ismeretekkel — például a *falu* névrészt tartalmazó nevekről (KÁZMÉR 1970), a patrocíniumi nevekről (MEZŐ 1996) —, más

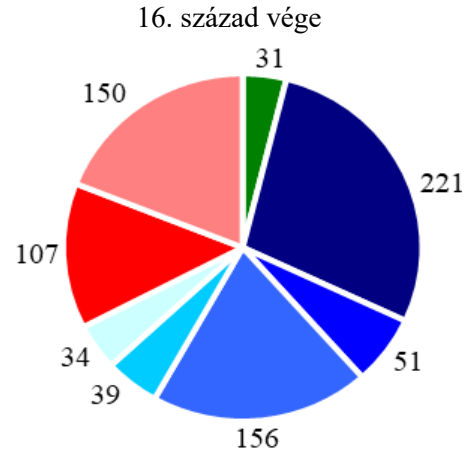
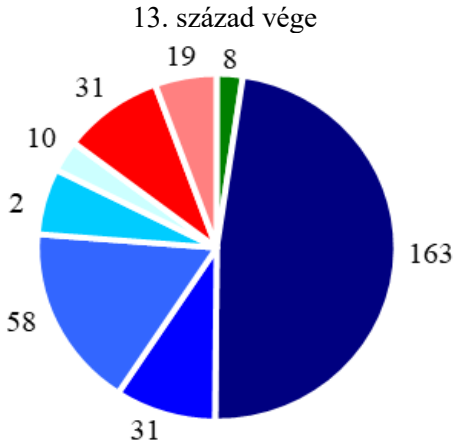
típusok jellemzésére csak újabban került sor: a népnevet tartalmazó településnevekről RÁCZ ANITA írt összefoglaló köteteket (2011, 2016a), a személynevekből alakult településnevekről pedig TÓTH VALÉRIA tett közé monográfiát (2017, de lásd ehhez még 2016 is). Legutóbb pedig arra vállalkoztunk, hogy a magyar településnév-típusok áttekintése mellett egy nagyobb térség, a régi Bihar vármegye településnév-tipológiai jellemzését is elvégezzük (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 181–360, illetve 360–380).

Én itt ugyancsak egy konkrét terület, a Bakonyalja ómagyar kori településneveinek rendszertani kérdéseit kívánom érinteni néhány vonatkozásban. Egy-egy térség névtipológiai jellemzése annál sokszínűbben valósítható meg, minél nagyobb a más térségekkel való összevetés lehetősége. A korlátok ezen a téren egyelőre azonban igen jelentősek — mivel csupán Bihar szolgálhat az összehasonlítás alapjául —, de a nyelvterület egyes részeinek szisztematikus feldolgozása révén fokról fokra bővíülhetnek a lehetőségeink, és gazdagodhatnak az eredményeink.

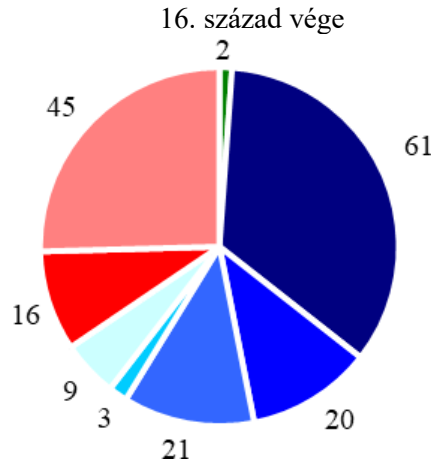
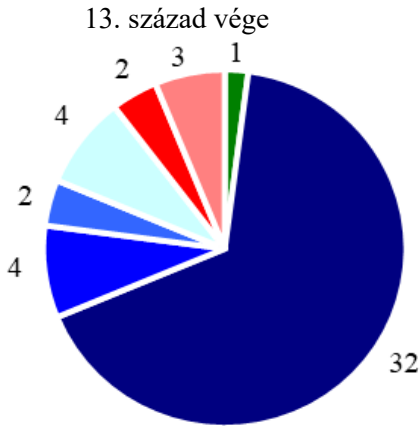
A településnév-típusok megoszlása, illetve arányaik időbeli változása jellemző onomasztikai vonása lehet egy-egy térségnek. A Bakonyalja és Bihar vármegye ómagyar kori településnevei számukat tekintve jelentősen különböznek ugyan egymástól: Biharban 857 nevet vizsgálhattunk meg (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 365), a jóval kisebb területű, ám sűrűn betelepült Bakonyalján pedig ennek mintegy az egy ötöd részét, 177 településnevet. Belső megoszlásuk azonban ennek ellenére jól összevethető, és fontos tanulságokkal járhat. Az alábbi ábra ezeket az arányokat mutatja.

A két térség névtípusainak története nagyfokú párhuzamosságot mutat: a 13. században mindkettőt az egyrészes nevek dominanciája jellemzi, amely a Bakonyalján még valamivel erőteljesebben is megmutatkozik, mint Biharban, ugyanis az összes név 90%-a tartozik ide. Jellemző emellett a személynévből alakult egyrészes nevek igen magas aránya: a névállomány kétharmad részét adják ezek, a társadalmi csoportnevekkel együtt pedig a háromnegyedét. Korábbi kutatásaink azt mutatták, hogy ez az ún. humán környezetre utaló névtípus a magyar településnevek legrégebbi rétegét jelenti (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 372–373). A nevek óriási többsége a Bakonyalján helynévformás nélkül szerepel, és jórészt metonimiával keletkezett, amely a korai magyar településnév-rendszer leggyakoribb névalkotási módja volt (i. m. 378–380). Ezek alapján megállapítható, hogy a Bakonyalja 13. századi településnév-állománya archaikusabb jelleget mutat, mint Bihar vármegyéé. (Meg kell persze jegyezni, hogy Bihar vármegye névanyaga ebből a szempontból nyilvánvalóan nem homogén: egyes részei bizonyára archaikusabb, mások modernebb összetételt mutatnának egy területileg differenciált vizsgálat során.)

Bihar vármegye

Bakonyalja

egyrészes nevek

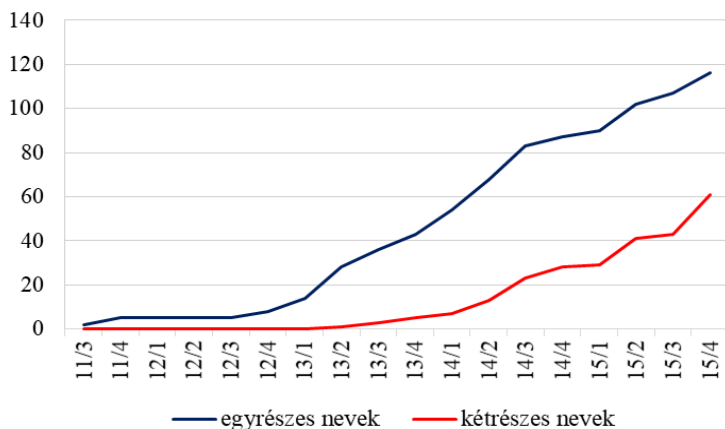
- jövevénytípus
- személynévből alakult településnév
- társadalmi csoportnévből alakult településnév
- természeti környezetre utaló településnév
- építményre utaló településnév
- kategorizálhatatlan településnév

kétrészes nevek

- földrajzi köznévi utótagú településnév
- településnévi utótagú településnév

1. ábra. Bihar vármegye és a Bakonyalja településnév-típusai a 13. és a 16. század végén

A 16. század végi állapot közös vonása mindkét térségben, hogy a kétrészes nevek erős térnyerése mutatkozik meg a névrendszerben: a Bakonyalján a nevek 30%-a ebbe a típusba tartozik, nagyrészt abból adódóan, hogy településosztódások révén különösen intenzíven gyarapodott a másodlagosan létrejött, településnévi alaprészt tartalmazó nevek aránya (ezek az összes név egynegyedét adják). E csoport növekedését azonban nem nyelvi folyamatok motiválták (mint például a metonímiával történő névadás visszaszorulását), hanem településtörténeti tényezők. Ezt az is mutatja, hogy az általam vizsgált folyóvölgyekben e nevek aránya — azaz a településosztódási folyamat intenzitása — nagy eltéréseket mutat: különösen jellemző a Torna, a Halyagos és a Gerence mentén, viszont jóval kevésbé a Bitva és a Tapolca völgyében. E névtípus tüzetesebb vizsgálatának tehát döntően településtörténeti relevanciája lehet.

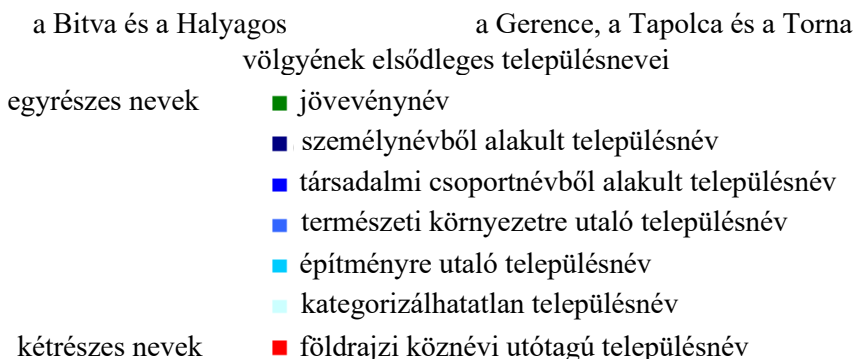
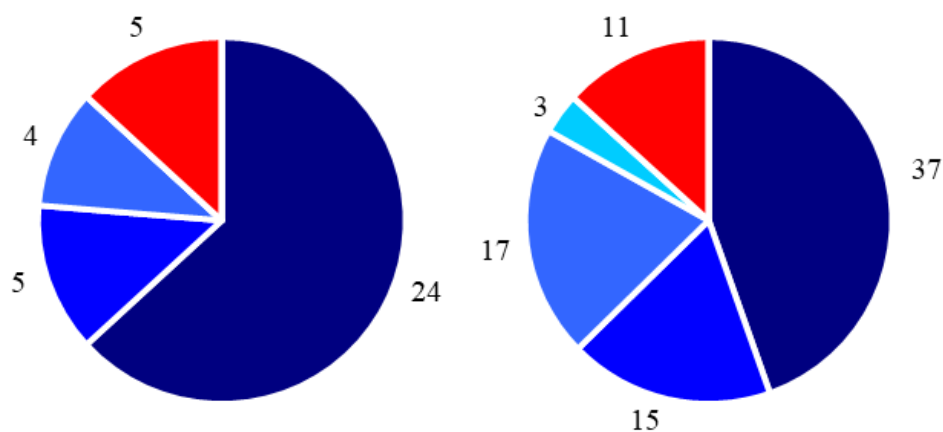

2. ábra. Az egy- és a kétrészes településnév-típusok számának alakulása a Bakonyalján

Az egy- és a kétrészes nevek relatív kronológiai viszonya a magyar településnév-adásban jelentős időbeli különbségeket mutat. Ezt jelezték az egyes szemantikai típusokra vonatkozóan elvégzett vizsgálatok (lásd például a népnevekből alakult településnevekre: HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 263) és a bihari névelemzések is (i. m. 372). Az alábbi diagram az egy- és kétrészes bakonyalji településnevek ómagyar kori viszonyait mutatja. A két névszerkezeti típus kronológiájában a korábbi eredményekhez hasonlóan e térségben mintegy másfél-két évszázadnyi időbeli eltolódás mutatkozik meg: az első kétrészes név például csak 1245-ben jelenik meg a forrásokban.

Ezek alapján arra gondolhatunk, hogy egyes térségekben a magyarok betelepülésének eltérő ideje megmutatkozhat névrendszereik különbségében is, első sorban az egy- és a kétrészes településnevek megjelenésében. A korábbiakban a Bitva és a Halyagos nevének késői megjelenése — ezzel együtt a mellettük fekvő

települések jórészt későbbi feltűnése — kapcsán azt a gondolatot is felvettem, hogy mindez vajon csak a források megjelenésének bizonyos fokú esetlegességéből fakad-e, vagy esetleg összefügg a térség feltehetően későbbi megszállásával. A kérdés vizsgálata céljából érdemes összevetni e két folyóvölgy helynévanyagát a másik hároméval, különös tekintettel az egy- és a kétrészes nevek arányára. Az elemzésből azonban célszerű kihagynunk a faluosztódás révén másodlagosan létrejött neveket, mivel azok — mint arra fentebb már utaltam — a meglévő településszerkezetnek (gyakran csak a tulajdonviszonyokat érintő) változását jelzik, azaz relatív kronológiai értékük csekély.

3. ábra. Az elsődleges településnév-típusok megoszlása a Bakonyalja egyes folyóvölgyeiben

Az egy- és a kétrészes nevek arányában nem mutatkozik eltérés a két térség között, a kétrészes nevek aránya mindkét helyen csak kevéssel haladja meg a 10%-ot. A Bitva és a Halyagos mentén viszont jóval nagyobb a személynevet tartalmazó településnevek relatív gyakorisága, ami — ahogyan fentebb utaltam

rá — a névrendszer archaikus jellegét mutatja. Az összevetés alapján tehát a két térség névrendszerében nem mutatkozik lényeges kronológiai különbség, sőt a későbbi adatolású területek némileg archaikusabb vonásokat is mutatnak.

9. A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy a Bakonyalja térségével kapcsolatos ómagyar kori névrendszertani vizsgálataim korábbi eredményeit kiegészítsem és összefoglaljam. Ennek során a térségben jelen lévő nyelvek kronológiai viszonyának a felderítése állt figyelmem előterében. Ehhez szigorúan az adatokra támaszkodó kutatómódszertan elemeit használtam fel: a helynév-rekonstrukciós eljárás és a településnév-típusok relatív kronológiájának elemzése azonban csak abban az esetben működhet igazán eredményesen és hatékonyan, ha alkalmazásukkal minél több térség helynévtörténeti elemzését elvégezzük. A különböző helynévmintázatok feltárása révén pedig egyre több fény vetülhet a Kárpát-medence honfoglalást követő nyelvi viszonyaira is.

Irodalom

A második katonai felmérés térképe. <https://mapire.eu/hu/map/europe-19century-second-survey>.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.

Az első katonai felmérés térképe. <https://mapire.eu/hu/map/europe-18century-firstsurvey>.

BEZLAJ, FRANCE 1956–1961. *Slovenska vodna imena 1–2*. Ljubljana.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3.*, 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár 1–2*. Budapest, 1914–1944.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névérték Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GELISCH JÁNOS 1799. *Veszprém vármegye térképe*. <https://szechenyiterkepek.oszk.hu/hu/veszprem-varmegye-terkepe-1799>. (2020. 01. 05.)

GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névérték Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 15*: 261–320.

- H. = *Hazai okmánytár 1–5*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. 6–8. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Budapest, 1876–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017a. Víznevek és településnevek etnikumtörténeti tanulságai. *Történeti Földrajzi Közlemények 5*: 47–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017b. A Bakonyalja etnikai viszonyai a honfoglalást követő évszázadokban. In: HAJBA RENÁTA–TÓTH PÉTER–VÖRÖS FERENC szerk., „...ahogy a csillag megy az égen...”. *Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére*. Szombathely, Savaria University Press. 137–150.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150*: 257–318.
- Kataszteri térképek a 19. századból. <https://mapire.eu/hu/map/cadastral>.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2014. Helynévi adatok Szepes vármegye dikális összeírásaiból. *Magyar Nyelvjárások 52*: 229–246.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1: 111–313.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.
- LIPSKY, JOANNES 1806. *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. METEM-könyvek 15. Budapest.
- MoFNT. 2. = *Magyarország földrajzinév-tára 2. Veszprém megye*. Budapest, 1978.
- NY. NAGY ISTVÁN 2000. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár.

- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Budapest.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonthalmi Szent Benedek-rend története 1–12*. Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016a. *Etonimikák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 2016b. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 50–61.
- RYMUT, KAZIMIERZ 1980. *Nazwy miast Polski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományi vizsgálata*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névértudományi Társaság Kiadványai 41. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA. főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VeMFN 2. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 2. A Pápai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Budapest, 1987.
- VeMFN. 3. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 3. Az Ajkai járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 192. Budapest, 1991.
- VeMFN 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, 2000.
- VeszprReg. = KUMOROVITZ L. BERNÁT összeáll., *Veszprémi regeszták. 1301–1387*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

VÉKONY VIVIEN 2017. A *sok(a)* és a *nép(e)* mint helynévformáns. *Magyar Nyelvjárások* 54: 163–179.

VHL. 1. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona 1.* Budapest, 1964.

Hungarian-Slavic Toponym Patterns in Bakonyalja during the Old Hungarian Era

The paper builds on and complements the findings of two former studies with the investigation of the settlement names in the Bakonyalja region during the Old Hungarian Era. The paper focuses on linguistic relations in the region, analyzed in a division based on the five smaller valleys of watercourses found there (Gerence, Tapolca, Bitva, Halnyagos, Torna). The source data are characterized by a special dualism: besides the river names of a Slavic origin, the settlement names are of a Hungarian origin with only a few exceptions. Based on this, we may assume the primary nature of the Slavic language but we cannot find any settlement names that would have undoubtedly preceded the settlement of Hungarians. This unique name pattern is supplemented with the typological analysis of the Hungarian onomastic corpus and it clarifies the former views outlined in studies of historical linguistics.

Keywords: toponyms of the Old Hungarian Era, toponyms of Slavic origin, Hungarian-Slavic linguistic relations, settlement name typology, hydronyms, toponym etymology

Hoffmann István
ORCID: 0000-0002-9926-7674
Debreceni Egyetem
hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu

